

EL CASTELL DE SELMELLA, ORIGEN D'UN PROJECTE DE RECERCA

Ramon Serra Massansalvador
Mònica López Prat

El castell de Selmella s'ha convertit en un jaciment privilegiat des del punt de vista arqueològic i monumental, de gran interès per explicar la història i l'evolució paisatgística del territori.

La seva situació a 830 m d'alçada sobre el puig de Selmella, dins la serra de Comaverd, a cavall de les comarques de l'Alt Camp i la Conca de Barberà, fan del lloc un emplaçament estratègic, habitat durant segles i referent paisatgístic de la zona.

Durant el segle XIX l'antic terme perdé la seva autonomia i passà a formar part del municipi del Pont d'Armentera. Actualment, el conjunt de la vila, juntament amb el castell i l'ermita, és un sol jaciment arqueològic constituït per tres elements diferenciats, tant per la seva funció, com pel seu estat de conservació i valor històric, arqueològic i monumental:

- En primer lloc, el castell, del qual encara són visibles les seves imponents restes, tanmateix, en gran part cobertes per terra i pedres, documents arqueològics que desxifrats ens acosten a la seva història i a la de la gent que el va habitar.
- En segon lloc, hi trobem l'església de Sant Llorenç, arquitectònicament bastida entre els segles XII i XIII, amb modificacions posteriors. Actualment, objecte d'un procés de restauració que ha de permetre recuperar-la de l'oblit. La seva presència enriqueix particularment el jaciment.
- I, finalment, però no menys important, formant part d'un conjunt indivisible, el poble. Nascut arran de l'establiment de la fortificació i en l'actualitat present a través de les restes de cases construïdes pels darrers habitants de la vila, avui abandonada. Tanmateix, els principals masos que hi estaven vinculats (can Figueres, mas de la Mel, cal Tous, etc.) encara mantenen amb vida l'antic terme de Selmella.

1. EL PROJECTE D'INVESTIGACIÓ

L'agost de 2003 s'inicia el projecte de recerca «Origen i desenvolupament de les fortificacions de l'extrem de la Marca: els castells del Gaià» que pren Selmella com a model d'estudi, dirigit a

□ Figura 1: Vista del nucli de Selmella des del sud-oest.

ampliar el coneixement sobre l'origen i l'evolució de les fortificacions que constituïren la frontera extrema entre el comtat de Barcelona i el califat de Córdoba durant els segles X i XI.

Els motius que varen fer de Selmella objecte del projecte d'estudi es poden resumir en els següents punts:

- La toponímia, la documentació conservada i la tipologia del jaciment.
- La rellevància de la fortificació dins el conjunt dels castells del Gaià, o castells de la Marca extrema de Barcelona, l'estudi dels quals és de gran importància en el moment de resoldre molts dels interrogants històrics que encara existeixen en relació amb el període que comprenen els segles VIII i X, i del qual la recerca arqueològica esdevé una eina fonamental.
- Les facilitats i l'ajut que des de bon començament vàrem rebre per part de l'actual propietat dels terrenys, fet força inusual a l'hora de plantejar una intervenció que afecta una fortificació que es troba en emplaçaments de propietat privada.

Des del començament, la recerca es plantejà no tan sols amb l'objectiu de dur a terme una intervenció arqueològica al castell, sinó també un estudi exhaustiu de la documentació relacionada. Aquesta havia de permetre situar l'evolució de l'antic *castrum* de Selmella dins el seu context històric i trobar paral·lels amb el desenvolupament del conjunt del territori.

Igualment, era important fer difusió de la recerca, així com atiar l'atenció vers la preservació i l'estudi d'aquest tipus de fortificacions, molt característica d'una part del nostre país i la seva història. En aquest sentit, el programa de conservació de les estructures afectades per la intervenció arqueològica, així com la intervenció arquitectònica per recuperar l'església de Sant Llorenç, han estat fites destacables dins el conjunt de la feina realitzada.¹

¹ BORT *et al.*, 2008.

2. SELMELLA A LES FONTS

En essència, paral·lelament a l'arqueologia, podem parlar de quatre grans tipus de fonts que permeten obtenir informació sobre la història de Selmella:

1. La toponímia, l'estudi de la qual sembla fer referència a una època anterior a l'existència del castell, conegut per la documentació escrita conservada.
2. Els textos conservats al *Llibre Blanch de Santes Creus*, cartulari amb més d'una trentena de documents que fan referència a l'establiment del castell comtal i a l'establiment posterior a l'arribada de l'orde del Cister a la regió. En la seva majoria són compravendes, donacions i algun litigi per la possessió de terres dins el terme.
3. Els fogatges,² primer, presents des del segle XIV; i els censos,³ després, els quals arriben fins a l'actualitat.
4. La informació oral.

2.1. LA TOPONÍMIA

L'estudi toponímic sembla revelar un possible origen àrab per a l'establiment de Selmella, així com per molts altres noms de lloc entorn de *Tarrakuna*, els quals comencen a aparèixer dins la documentació a partir de l'alta edat mitjana. Aquesta teoria ha estat àmpliament discutida, i gaudeix de partidaris i detractors. En relació amb Selmella, la trobem argumentada dins l'obra de referència *Onomasticon Cataloniae*,⁴ en la qual es vincula el nom de lloc amb l'arrel *slm* o *salama*: protecció, guarda, refugi, a la qual se li afegiria el nom de Déu en àrab *Allab*: el gran, el magnífic. Creiem que el pas de *Ceumela* (tal com apareix citat per primera vegada dins la documentació) a la de Selmella, es produiria per efecte de transliteració d'un *lam* àrab com a semiconsonant; similar al cas d'Autell, per Altell.⁵

2.2. ELS DOCUMENTS

La primera referència al lloc de Selmella la trobem en un document del 1012 que menciona la fundació del castell.⁶ És un litigi entre Hug de Montagut o de Cervelló i el bisbe de Vic per la possessió del terme. En aquest document Hug de Montagut defensa els seus drets sobre el *castrum* argumentant que ja el seu pare, Ansulf de Gurb, havia empresonat el territori

² El fogatge fou un impost directe creat en l'època de Pere III (1336-1387). Amb la seva implantació s'afavorí el coneixement de la relació de focs, distribuïts per localitats, termes i demarcacions. Pel que fa a la forma de cobrament, de vegades s'establia una quantitat per foc i d'altres una quantitat global que calia dividir pel nombre total de focs recomptats (BOLÒS, 2000, p. 127).

³ Llista oficial de la població d'un país. Inicialment, també creat amb funcions fiscals de caire personal. Hi ha recopilacions anteriors, però el primer cens general de la monarquia espanyola és el de 1717, intitulat «Vecindario General de España» (*Gran Enciclopèdia Catalana*, 1973, veu: cens, p. 809-810).

⁴ COROMINES, 1997, p. 92-94.

⁵ BARCELÓ I TORRES, 1982, p. 15-16.

⁶ MORERA, 1897, ap. III-IV.

i que, posteriorment el seu fill Amat (i germà d'en Hug) havia fet construir un castell en el lloc anomenat Atonel, on més tard va ser decapitat pels sarraïns quan van prendre el castell. Com a conseqüència, trenta anys després, ell era l'hereu legítim del *castrum*. El conflicte es va resoldre a favor d'Hug de Cervelló. Entre les signatures testimonials hi ha la d'un tal Longobardi de Ceumela, identificat com el castlà de la fortificació en aquell moment. Per tant, segons aquest text (molt emprat pel conjunt de la bibliografia que fa referència al territori i a la conquesta), com a mínim durant el darrer quart del segle X, al lloc de Selmella ja existia un castell termenat, del qual la família Cervelló en posseïa les terres i els drets.

Aquest document resulta de gran importància i la seva interpretació és decisiva. Evidencia que en aquesta data el castell ja està sotmès al dret feudal i passa en herència de pares a fills. Tradicionalment, s'ha interpretat que la mort d'Amat al·ludeix a la gran falconada d'Almansur del 985 que va arribar a destruir Barcelona.⁷ Aquesta no deixa de ser una teoria més o menys afortunada, ja que la del 985 fa referència, potser, a la més cèlebre de les falconades, però no l'única. Tanmateix, la qüestió dels orígens del castell i del seu emplaçament exacte resten a l'aire. Es fa difícil saber si Atonel identifica el mateix castell de Selmella, o si aquest va ser edificat posteriorment en substitució d'un anterior situat en un altre lloc proper, i del qual no se n'ha conservat el mateix topònim.

Els Cervelló es convertiren en la família més important de l'alt i el Gaià mitjà i una de les famílies més influents dins els afers comtals. Acostumaven a estar en bones relacions amb els comtes de Barcelona i tingueren un paper important en les principals accions de conquesta a Mallorca o al regne de València. No obstant, sempre restaren vinculats a la zona del Gaià, base de la seva economia. Foren els senyors de Selmella fins a la pràctica desaparició del castell. El fundador, Ansulf de Gurb, fou vicari i repoblador de la zona, senyor de Montagut, Querol, Pinyana, Selmella, Santa Perpètua de Gaià i Font Rubí. El succeí el seu fill, Hug de Cervelló, primer dels Cervelló, mort c. 1025, senyor d'Aguiló, Selmella i Santa Coloma de Queralt, casat amb Eliarda de Gelida, hereva d'Enec de Bonfill, senyor de Gelida, Cervelló i Masquefa i besnét del comte Guifré I de Barcelona. Al seu torn, Hug va ser succeït pel seu fill Alemany, i aquest, a la seva mort, pel seu fill Guerau Alemany (I) de Cervelló. Posteriorment, fou heretat pel seu fill primer, seguit del seu nét, tots amb el mateix nom, Guerau Alemany (II) i Guerau Alemany (III). Els succeirà Bernat de Cervelló, fill de Guerau Alemany III i cap de la línia dels «senyors de Selmella» (extingida durant el segle XIII). Fins a la seva desaparició aquesta família romandrà vinculada a la casa comtal de Barcelona, i serà benefactora de Santes Creus.⁸

Aquesta situació de domini absolut del Gaià per part dels Cervelló canvià amb l'arribada de l'orde del Cister a la regió, i la fundació del monestir de Santa Maria de Santes Creus el 1168, el qual de ben aviat establirà una estreta relació amb el *castrum* de Selmella.

⁷ CATALÀ ROCA, 1982, p. 18-21.

⁸ MIQUEL-LÓPEZ, 1997, p. 167-201.

Amb la caiguda dels darrers bastions sarraïns a mitjan segle XII, la funció militar dels castells situats fins llavors a la frontera deixà de ser prioritària. Paral·lelament, tingué lloc un fenomen de segmentació de les grans jurisdiccions senyorials, les quals tendiren a dividir-se en quadres, granges, i llogarets. Així, amb l'arribada dels monjos cistercencs a les terres del Gaià, la possessió d'aquestes subdivisions es començà a moure i moltes d'aquestes passen de mans dels senyors feudals, els Cervelló, a mans de l'orde. Paulatinament, els monjos endegaren la transformació econòmica del territori, fomentant la cria del bestiar oví, desenvolupant l'explotació intensiva vinculada a la producció de llana. A Selmella, fou important en aquest sentit, l'establiment per part del monestir de Santes Creus, de la granja de Fontscaldetes, dins el mateix terme.

Així va començar una relació molt estreta entre el *castrum* i el monestir cistercenc. Aquest vincle esdevé important a l'hora de comprendre el paper del Senyoriu de Santes Creus dins el conjunt de l'àrea sota influència del Gaià.⁹ El monestir fou no tan sols un lloc de culte i activitat espiritual, sinó també, i potser amb més rellevància, un centre econòmic i polític de primer ordre.

Dins la documentació del *Llibre Blanc de Santes Creus* referent a Selmella es conserven una trentena de documents del període comprès entre els anys 1173 i 1203.¹⁰ És a dir, unes dues terceres parts del total dels textos que conté el cartulari. Els documents detallen les compres, donacions o permutes de terres en benefici de Santes Creus, però també reflecteixen plets i lluites pel control del terme i les seves subdivisions entre el Monestir i els Cervelló. Resulta evident que els monjos portaven a terme una política activa de compra per tal d'assegurar-se el domini sobre un territori homogeni que els permetés desenvolupar una activitat econòmica rendible. Independentment, als textos es troba, de manera explícita, informació sobre el control de pastures, boscos i aigües, sobre camps de conreu, horts o d'altres tipus d'explotació, citats marginalment.

D'aquesta manera, al llarg del segle XIII els drets del monestir sobre el terme de Selmella augmentaren considerablement mitjançant la compra o la donació de terres. Tanmateix, sembla que la fortificació, com a residència, es va mantenir en mans dels Cervelló.

2.3. ELS FOGATGES I ELS CENSOS

Entrats en el segle XIV la situació jurídica de la propietat del terme de Selmella es complica i sembla possible que les ordes militars, amb força poder en aquell moment, intervinguessin també com a propietaris a Selmella. A partir d'aquesta època, la majoria de les notícies referents a la vila les trobem, primer als fogatges i, posteriorment, als censos. Així, doncs, al fogatge de 1365-1370 la fortificació continuava sent propietat dels Cervelló,¹¹ tot i que de manera ambigua, ja que una informació complementària, ens permet oferir una nova hipòtesi

⁹ FORT, 1972; CARRERAS, 1992.

¹⁰ UDINA, 1947.

¹¹ IGLÉSIES, 1962, p. 123.

sobre la situació viscuda en relació amb la complexa situació de la propietat del castell: una sentència del 1373, dictada pel degà del Penedès, declara:

[...] que la jurisdicció civil dels hòmens del orde del Hospital, habitants en terme del castell de Vilademager y en lo lloch de Çaumell pertany solament a dit orde, y que'ls senyors de dit castell, de la família Cervelló, no tenen ni pau ni guerra, ost ni cavalcada ni altre servey forçat.¹²

Sembla estrany que el rastre d'aquesta orde, en relació amb Selmella, es perdés posteriorment, tanmateix apareix lligat a Vilademàger (la Llacuna, Anoià), antic terme propietat també dels Cervelló que, a partir del segle XII, passà progressivament a mans de l'orde.

A la segona meitat del segle XIV hi ha una forta recessió a tot el Principat a causa, principalment, de la Gran Pesta. Els seus efectes seran duradors i terribles. Alguns autors parlen de la mort de dos terços de la població, i tenen com a conseqüència una gran davallada econòmica. Aquesta greu situació apareix reflectida a la documentació que fa referència al terme de Selmella. Mentre que al fogatge de 1368 el terme té 20 focs, al del 1379 únicament en conserva 5. Poc després, el 1382, el rei empenyorà el «mer i mixt imperi» dels castells de Selmella, Rocamora, Santa Perpètua i Queralt a Pere de Cervelló i Guerau VIII. El castell quedava així desproveït de gran part del seu sentit i degué anar perdent importància fins quedar abandonat, com així ho corrobora l'arqueologia. Els estralls de la pesta degueren ser tan forts que al fogatge de 1497 només resta un únic foc al terme.¹³ En aquest moment Selmella es troba dins la vegueria de Montblanc i el cognom de l'única família que hi viu és Tàrrega. Al fogatge de 1553 apareix depenent de Montblanc i Sarraí, amb dos focs corresponents a les famílies Claresó i Guasch.¹⁴

Aquestes dades explicarien la quasi absoluta desaparició de Selmella dins les fonts durant un llarg període de temps. No és fins al segle XVII que tornem a trobar una referència a la propietat del castell, ara ja a mans dels Armengol. Sembla que aquests, Barons de Rocafort, a principis del segle XVI varen comprar el castell i les seves terres, juntament amb la baronia de Montagut.¹⁵

Els segles XVIII i XIX, per al conjunt del territori, són una època de creixement econòmic, el qual també es produí a la vila de Selmella, com mostren els diferents censos conservats. Així, al cens de 1708 consten 75 habitants. Es passa a 83 el 1787 i s'arriba a 189 al de 1830, moment àlgid de població dins el terme.¹⁶ És durant aquest llarg període quan l'església de Sant Llorenç, igual que la majoria d'esglésies del país, és objecte d'importantes modificacions arquitectòniques, coincidint amb la revifalla demogràfica. Al segle XIX, es descriu el castell com a completament abandonat i en ruïnes, el terme, formant part ja del Pont d'Armentera, i l'església de Sant Llorenç, com a sufragània de la de Querol.¹⁷ Tot plegat relacionat possi-

¹² MIRET I SANS, 1910, p. 268.

¹³ IGLÉSIES, 1991.

¹⁴ IGLÉSIES, 1979.

¹⁵ CATALÀ-ROCA, 1971, p. 533.

¹⁶ CARRERAS I CANDI, 1982, p. 139.

¹⁷ MADOZ, 1849, p. 701.

blement amb la renovació de la població i la reorganització administrativa un cop finalitzat el règim senyorial.

La tendència es veié invertida a les acaballes del segle XIX amb la crisi de la vinya i l'arribada de la fil·loxera. Els petits nuclis com Selmella, que depenien sobretot de la vinya, veieren la marxa progressiva de la població i l'abandonament del poble que esdevingué total en arribar als anys 30 del segle passat.

2.4. LA INFORMACIÓ ORAL

Pel que fa a les fonts orals i la transmissió de la memòria, encara hi ha gent que recorda antics habitants del poble entre els seus avantpassats. Resulta difícil explicar com durant una visita organitzada al jaciment amb el propòsit de donar a conèixer la feina duta a terme pels arqueòlegs a la gent de la contrada, un nen va explicar que al cementiri hi havia enterrat el seu avi. Aquest fet és una mostra de com de fondes són les nostres arrels i com l'arqueologia pot servir de pont entre el passat i el present.

De la darrera època de vida de l'actual jaciment, en són testimonis excursionistes i amants del territori però, en general, és la memòria viva la que complementa l'arqueologia. Aquests testimonis descriuen els camps de conreu amb les feixes ja abandonades i envaïdes per la garriga, i parlen dels pastors que portaven les ovelles del Camp de Tarragona a les pastures d'estiu de Vallespinosa, antics camins i vies de pas per les terres del terme, avui difícils de resseguir. Encara és viu el record, esmortit pel temps, d'algunes històries, com la de les hores de Selmella, la qual explica que la mola on s'alça el castell servia per mesurar el temps als habitants de gran part del Camp de Tarragona segons com el sol hi reflectia; o la que se'n diu del Bosc Gran, a prop de cal Tous; fins i tot hem sentit a parlar del Puig de les Forques, nom de lloc molt difós i de reminiscència clarament medieval, que no s'ha pogut identificar; i de la Roca Caiguda de Selmella, curiós topònim local al qual, més tard, tornarem a fer referència.

La informació oral també ens ha permès conèixer els darrers propietaris de Selmella, abans dels actuals. Antics personatges que han deixat petja en la memòria popular, com és el cas de la història de la Francesa, personatge que buscava pedra treballada, origen, sembla, de la llegenda del tresor i el seu famosíssim amic, que no era altre que en Salvador Dalí (del qual es diu que va estar a can Figueres i va visitar el castell).

3. LES DADES ARQUEOLÒGIQUES I EL CONTEXT HISTÒRIC

Un cop obtingudes les dades de la memòria escrita i oral, cal cotejar-les amb les dades obtingudes sobre el terme de Selmella, cal fer una síntesi de les dades obtingudes mitjançant la recerca arqueològica. Aquesta ha permès ampliar el que fins ara es coneixia sobre l'establiment defensiu, i a la vegada establir nexes i paral·lels amb l'evolució del territori ja des de la prehistòria.

La població protohistòrica sembla haver deixat un bon nombre de petges a les terres del Gaià. D'aquestes en són una mostra alguns jaciments arqueològics situats, tant a coves (la Gorja del Gaià, a Pontils o la Moneda, a Mont-ral) com a l'aire lliure. Entre els darrers trobem el castell de Selmella, on per sota dels nivells alt medievals del recinte principal o sobirà, s'han conservat restes d'un establiment del bronze final, documentat a través d'un estrat amb

□ Figura 2: Detall de la planimetria del sector A, el qual fa referència a la sala situada a l'extrem nord-est del recinte sobirà. S'hi indiquen els forats de pal relacionats amb la presència d'hàbitats en fusta característics del bronze final (1000 – 800 aC). Adjunt, el dibuix d'una urna funerària del mateix període localitzada durant l'excavació del nivell.

presència uniforme de materials ceràmics diagnòstics i restes d'estructures d'hàbitat (forats de pal) indicarien l'existència de cabanes el·lipsoïdals. Tot plegat, elements relacionats amb l'arribada de la cultura dels camps d'urnes al nostre territori entre els anys 1000 i 800 aC.

No obstant això, el desenvolupament del món ibèric i la posterior romanització del territori semblen haver passat lluny de l'Alt Gaià, el qual perdé rellevància en front del Camp de Tarragona on la presència d'aquestes cultures és més que coneguda.

Amb l'arribada de l'Islam a la península Ibèrica el 711 i la seva ràpida expansió, els comtats catalans esdevenen terra de frontera, de marca. El període que comprenen els segles VIII i IX és encara un dels principals interrogants de la nostra història. Tanmateix, és a partir d'aquí on precisament comença, o més aviat pren força, la història del castell de Selmella.

Com ja hem argumentat, el topònim de Selmella podria reflectir l'existència d'un establiment anterior a la fortificació comtal, el qual podria estar relacionat amb una torre de guaita musulmana o far, vinculat a una línia d'alerta i protecció de la frontera islàmica durant els segles VIII i IX, la presència musulmana encara no ha estat mai estudiada dins la zona que ens ocupa. En aquest sentit, al castell de Selmella, l'arqueologia sembla indicar restes anteriors a la fortificació del segle X, coneguda per la documentació. Ja ha estat mencionada l'ocupació del bronze final, tanmateix, just per damunt de l'ocupació del bronze i per sota de les restes medievals, es documenta un estrat diferenciat amb ceràmiques de pasta groguenca i desgreixant fi, poc diagnòstiques morfològicament. Aquestes, juntament amb la localització d'alguna estructura constructiva aïllada en tàpia, podrien indicar l'existència d'una ocupació durant els segles VIII i IX. No obstant això, caldrà analitzar aquesta dada amb l'objectiu d'obtenir un rang cronològic concret per aquest moment.

El període més conegut, significatiu i amb les restes més ben conservades és el que relaciona el castell amb l'establiment de la frontera comtal en front dels atacs sarraïns. Aquesta línia defensiva formava part de la Marca de Barcelona, que s'estabilitzà durant el segle IX a ponent del Llobregat. Una consolidació que es degué fonamentalment a la intervenció dels reis francs que va culminar amb la presa de Barcelona per part de Lluís el Pietós l'any 801. A partir d'aquell moment es començà a construir una ampli espai estratègic entre les ciutats cristianes de Barcelona i Manresa (amb un punt avançat a Olèrdola), i les musulmanes de Tortosa i Lleida. A tocar d'aquest àmbit geogràfic, la frontera islàmica estava protegida per un sistema de fortificacions amb base a Siurana, i la cristiana per l'establiment d'una línia de castells entorn del Gaia, construïts en la seva majoria al llarg dels segles X i XI. El califat, però, no tenia intenció de permetre aquesta situació i organitzava regularment asseifes amb la finalitat de reduir aquests nous castells comtals. Concretament sabem que Al-Hakam II, després d'una asseifa el 966 va exigir la demolició de les fortificacions.¹⁸ Aquesta etapa té el seu punt àlgid amb la presa de Barcelona per Al-Mansur, l'any 985.

Durant el segle XI es consolida aquesta frontera, i paulatinament es desplaça cap al que després anomenarem la Catalunya Nova. Aquest procés de conquesta culminà al segle XII i suposà grans canvis a l'organització dels nous territoris. Moments significatius del període foren la presa de Tarragona, a una data indeterminada, cap al 1129 i, sobretot, la caiguda de Siurana el 1154.

Els castells dels segles X i XI tenen, per tant, una funció eminentment militar. Són castells roquers que, com el de Selmella, es troben situats en veritables nius d'àliga, punts estratègics que faciliten la protecció natural a l'hora de bastir una fortificació. Acostumen a ser establiments reduïts que prioritzen les finalitats defensives vers les residencials, i constructivament presenten una torre i una muralla, o muralles que l'envolten, així com una o més cisternes. Mitjançant les diverses campanyes d'excavació, sabem que durant aquesta etapa el castell de Selmella es reduïa a una construcció de forma ametllada, sense cap torre diferenciada, ubicada al capdamunt de la mola que aquest corona. Probablement aprofitaria estructures precedents que, com ja s'ha dit, fins ara únicament hem pogut deduir per la presència de materials ceràmics anteriors a l'època comtal de l'establiment.

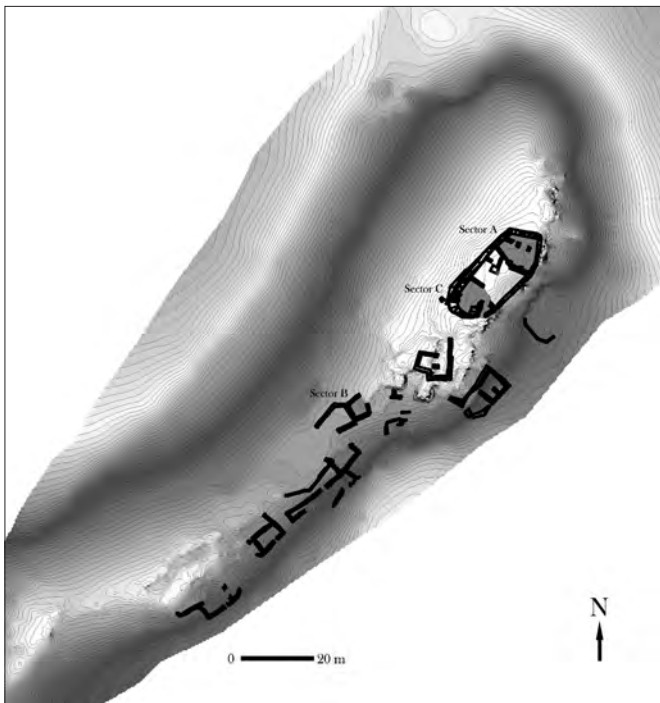
El segle XII significà la transformació del que fins aleshores era una petita fortificació eminentment militar, en un castell típicament feudal, gestor dels excedents del terme que custodiava. A finals del segle XII, i sobretot a partir del XIII, l'excavació de la fortificació permet detectar importants transformacions que en modifiquen totalment l'aspecte. El castell passà a tenir dos recintes: un principal o sobirà (de tres plantes, la primera sostinguda per arcs de diafragma, amb finestres geminades). I un exterior o jussà, amb nombroses dependències que aprofiten la roca per crear àmbits terrassats que s'adapten de manera espectacular a la morfologia del turó. Aquestes dependències devien contenir tots els espais necessaris que

¹⁸ SÉNAC, 2006a, p. 103.

feien d'un castell un centre autosuficient: una cisterna, tallers, obradors i magatzems als quals es poguessin dur a terme totes les activitats quotidianes.

No obstant, a Selmella, el poc nombre d'habitacions excavades, afegit a la manca de materials diagnòstics conservats, fa difícil d'establir l'ús dels espais. Pel que fa al recinte sobirà, s'ha intervingut en dos àmbits: el primer, situat a l'extrem nord-est, es podria identificar amb una gran aula o sala (anomenada sector A) on és probable que s'hi fessin els actes importants del castell. Al segon, hi ha una dependència a l'extrem oposat de l'ametlla i al sud-oest, hi ha una dependència (anomenada sector C) amb les restes de dos dipòsits i una gran llar, que indiquen una activitat productiva, dins l'espai durant el seu darrer moment d'ús. Sovint la sala es trobava dins la torre, inexistent a Selmella. A partir d'aquesta, s'articulaven les cambres residencials dels castlans, dependències secundaries i una capella, tampoc localitzada.

En relació amb el recinte exterior o jussà, únicament s'ha pogut excavar un dels espais delimitats, a causa del temps emprat en el desbrossament i neteja d'estructures que ocupen tot el turó de Selmella. Això ha permès realitzar una topografia exhaustiva i una planimetria aproximada del conjunt de la fortificació. Aquesta habitació anomenada sector B és la situada just precedint la mola sobre la qual s'alça el recinte inicial de la fortificació. La seva excavació tampoc no proporcionà dades sobre el seu ús durant el darrer període d'ocupació, ja que els materials conservats (restes de ceràmica, llànties de vidre, un cisell i una fitxa de joc) únicament fan referència a aquesta darrera etapa i, en conjunt, no estableixen cap ús especialitzat.

□ Figura 3: Planimetria general de les estructures fins ara localitzades formant conjunt de la fortificació.

Com ja s'ha dit, durant el segle XIV s'inicia la davallada i, finalment, l'abandonament del castell que es produeix entre finals del mateix segle i principis del següent, tal com indiquen les dades arqueològiques. L'arqueologia documenta usos residuals del recinte fortificat durant els següents segles, associats probablement a activitats relacionades amb la vida al poble; així com en un moment indeterminat el trencament de l'extrem sud-oest de la mola on s'alça el castell. Aquest fet provocà l'enfonsament de gran part de la fortificació que va afectar un dels accessos principals al recinte sobirà, i va donar lloc, possiblement, al topònim de la Roca Caiguda de Selmella, conservat per la tradició oral.

Així, doncs, malgrat l'abandonament definitiu de la fortificació, la vida al poble del qual en fou l'origen continuà amb daltabaixos fins a la recuperació dels segles XVIII i XIX. Després que el nombre d'habitants s'enfonsés quasi per complet durant el segle XV, el terme tornà a viure un moment d'esplendor entre els segles XVII i XVIII. Fins ara, però, l'arqueologia s'ha limitat a l'estudi de la fortificació de Selmella, i les dades referents a la resta de l'establiment, en l'actualitat es limiten a l'estudi de la documentació escrita conservada, ja citada.

4. CONSIDERACIONS FINALS

La recerca a Selmella contribueix a ampliar el coneixement que fins ara es tenia sobre la història de l'antic terme i el seu establiment defensiu. Aquest s'identifica amb un tipus de fortificació fins ara poc estudiada i ubicada en una zona amb greus mancances pel que fa a la recerca arqueològica relacionada amb l'alta edat mitjana, tanmateix, cabdal per conèixer els orígens i la formació de tot un territori. Una àrea geogràfica que encara conserva les restes de més d'una trentena de castells que, junts, constituïren una xarxa defensiva avui coneguda amb el nom de «castells del Gaià».

Aquests representen un conjunt que potser significa el patrimoni més espectacular i característic de les comarques del nord de Tarragona, i per això resulta sorprenent l'escàs interès que tradicionalment han despertat. Els investigadors tenim un paper especial a l'hora d'estudiar, interpretar i difondre, però són les institucions les que s'han d'implicar en la valoració, recuperació i preservació. És per això que la feina feta fins ara a Selmella, significa un pas més en la intenció de conèixer i difondre aquest patrimoni i la història que representa. Volem creure que també ho són en la seva valoració. Estudi, difusió i gestió del patrimoni han d'anar de la mà si es vol anar endavant en el coneixement i la recuperació d'unes restes que, a la vegada, poden trobar un nou significat dins el territori que presideixen.

Ens agrada pensar que aquest nou segle significarà la recuperació del conjunt monumental de Selmella i, per extensió, de gran part dels castells del Gaià. En la cessió de l'església de Sant Llorenç al Pont d'Armentera per part de l'últim propietari, així com en el projecte de restauració en curs, hi volem veure un senyal. Avui l'església de Sant Llorenç ja no està amenaçada de runa i ben aviat podrà tornar a trobar el seu lloc dins el paisatge i la societat actuals, representant pel visitant, un espai de nexa entre el passat i el futur del territori.

5. AGRAÏMENTS

La responsabilitat dels treballs duta a terme des de la recerca arqueològica que s'ha fet des del 2003 recau sobre els directors dels projectes de recerca que desenvolupa el Centre d'Estudis del Patrimoni Arqueològic de la Prehistòria, amb el suport del Departament d'Història Medieval de la Universitat Autònoma de Barcelona. Però el conjunt dels resultats són fruit de la col·laboració i bona voluntat de nombroses persones i institucions sense les quals aquest estudi no hauria estat possible.

Primer de tot, volem destacar el nostre deute amb els estudiants i col·laboradors que cada any han dedicat de manera voluntària una bona part de les seves vacances a l'excavació arqueològica.

Capítol a banda mereixen els propietaris de la finca de la qual forma part Selmella en l'actualitat, els quals no tan sols han permès les excavacions, sinó que també hi han contribuït econòmicament i moralment.

Entre les institucions cal esmentar el Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació de la Generalitat de Catalunya, el qual ha contribuït a fer possible la recerca. Però també el Consell Comarcal de l'Alt Camp i l'Ajuntament del Pont d'Armentera que, juntament amb Centre d'Estudis del Gaià i el Institut d'Estudis Vallencs, han fet possible de diverses maneres la difusió de la feina realitzada.

6. BIBLIOGRAFIA

- ARAGUAS, Ph. (1988). «Le réseau castral en Catalogne vers 1300». *Castrum 3: Guerre, fortification et habitat dans le monde méditerranéen au moyen âge*. Madrid.
- BIOSCA, E.; VINYOLAS, T.; XORTÓ, X. (2001). *Des de la frontera: castells medievals de la Marca*. Barcelona.
- BONNASSIE, P. (1979). *Catalunya mil anys enrere: creixement econòmic i adveniment del feudalisme a Catalunya, de mitjan segle x al final del segle xi*. Barcelona.
- BARCELÓ I TORRES, C. (1982). *Toponímia aràbiga del País Valencià. Alqueries i castells*. Xàtiva.
- BOLÒS, J. (2000). *Diccionari de la Catalunya medieval (ss. VI-XV)*. Barcelona, p. 127.
- BORT, E.; LÓPEZ-PRAT, M.; PUERTO, C. (2008). «La conservació d'elements constructius a jaciments arqueològics: l'exemple del castell de Selmella». *La Resclosa*, 12. Vila-rodona.
- CARRERAS I CANDI, F. (1982). *Gran geografia general de Catalunya (província de Tarragona)*. Barcelona.
- CARRERAS I CASANOVAS, A. (1992). *El monestir de Santes Creus (1150-1200)*. Valls.
- CATALÀ ROCA, P. (1982). *El dia que Barcelona va morir: 6 juliol 985, Al-Mansur*. Barcelona.
- COROMINES, J. (1997). *Onomasticon Cataloniae. Els noms de lloc i noms de persona de totes les terres de llengua catalana*, vol. VII. Barcelona.
- CATALÀ-ROCA, P. (1971). «Castell de Selmella, in R. Dalmau (ed.)». *Els castells catalans*, vol. III. Barcelona, p. 526-535.

- FERREIRA, I. C. [coord.] (2002). «Mil anos de Fortificações na Península ibérica e no Magreb (500-1500)». *Actas do simposio Internacional sobre castelos*. Lisboa.
- FORT I COGUL, E. (1972). *El senyoriu de Santes Creus*. Barcelona.
- IGLÉSIES, J. (1962). *El Fogaje de 1365-1370: contribución al conocimiento de la población de Cataluña en la segunda mitad del siglo XIV*. Barcelona, p. 123.
- . (1979). *El Fogatge de 1553: estudi i transcripció*, vol. I. Barcelona.
- . (1991). *El Fogatge de 1497: estudi i transcripció*. Barcelona.
- LÓPEZ-PRAT, M.; SERRA, R. (2009). «La recerca arqueològica al castell de Selmella (2003-2006)». *Quaderns de Vilaniu* 56. Valls, p.3-25.
- MADOZ, P. (1849). *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de ultramar*, vol. XIII. Madrid.
- MALPICA, A. (2003). *Los castillos de Al-Andalus y la organización del territorio*. Universidad de Extremadura. Càceres.
- MARTÍ, R. [ed.] (2008). «Fars de l'islam: antigues alimares d'al-Andalus». *Actes del congrés celebrat a Barcelona i Bellaterra els dies 9 i 10 de novembre de 2006*. Barcelona.
- MIQUEL-LÓPEZ, J. (1997). «Els Cervelló, barons de Querol-Montagut a l'edat mitjana». *Miscel·lània Penedesenca*. Vilafranca del Penedès, p. 167-201.
- MIQUEL, M.; SANTESMASES, J.; SALMELL, D. (1999). *Els castells del Gaià*. Valls.
- MIRET I SANS, J. (1910). *Les cases de templers i hospitalers en Catalunya*. Barcelona.
- MORERA, E. (1897) (reedició 1981). *Tarragona Cristiana. Historia del Arzobispado de Tarragona y del territorio y su provincia*. Tomo I. Tarragona.
- PAPELL I TARDIU, J. (2005). *Diplomatari del monestir de Santa Maria de Santes Creus (975-1225)*. Barcelona.
- SÉNAC, Ph. (2006a). *Le monde carolingien et l'Islam: contribution à l'étude des relations diplomatiques pendant le haut Moyen Âge, VIIIe-Xe siècles*. Paris.
- SÉNAC, Ph. [ed.] (2006b). *De la Tarraconaise à la Marche Supérieure d'Al-Andalus (IVe-XI siècle). Les habitats ruraux*. Toulouse.
- UDINA, F. (1947). *El "Llibre Blanch" de Santes Creus: cartulario del siglo XI*. Barcelona.